

Dr. JOVAN RADONIĆ, ŠTAMPARIJE I ŠKOLE RIMSKE KURJE U ITALIJI I JUŽNOSLOVENSKIM ZEMLJAMA U XVII. VEKU.

Izdanje Srpske Akademije Nauka, Beograd 1949, str. 147.

U novije vrijeme iznenadio nas je prof. Jovan Radonić, prvak historijske nauke kod Srba, svojom velikom produktivnošću objelodanivši nekoliko krupnijih studija. Među ovima svakako najviše nas je iznenadilo dvjema raspravama iz područja onog dijela naše kulturne povijesti XVII. stoljeća, koja je usko povezana uz papinski Rim i njegovu vjersko-kulturnu politiku. Prva je pod naslovom »Jeromim Pastric, istorik XVII. veka«, štampana u Glasu Srpske akademije nauka 160 (Beograd 1946.); druga je rasprava štampana pod gore citiranim naslovom u Posebnim izdanjama iste akademije br. 149. Naročito ovom drugom temom, prof. Radonić je zašao na vrlo zanimljivo područje, a to je doba t. zv. naše protivureformacije, o kojem je dosad kod nas objelodanjeno dosta većih i manjih monografija kao i većih ili manjih skupina izvornoga gradiva. S toga područja imamo i sintetičnu raspravu profesora Matije Murka »Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven« (Prag 1927.), ma da je ona već ponešto i zastarjela. Potreba novih izvora, novih studija i novih sinteza još je uvijek bila otvorena, pa je naš interes prilikom pojave ovakve studije od strane uvaženoga srpskoga historika bio vrlo velik. A budući da se oko pitanja štamparija, izdavanja i spremanja naročito nekih kapitalnih edicija, zatim oko škola i školskih pokušaja kreće dobar dio arhivske građe iz kulturne historije našega XVII. stoljeća, očekivali smo, da će možda prof. Radonić pod ovim naslovom dati dobar presjek cjelokupnoga našeg kulturnog zbiivanja u XVII. stoljeću.

U tom smo se očekivanju, nažalost, prevarili. Prof. Radonić je prije svega preuzeo na sebe mnogo jednostavniji zadatak: kako su se u arhivu Srpske akademije čuvali ispisi iz arhiva Kongregacije de propaganda fide, što ih je svojevremeno bio izvršio bivši srpski poslanik kod Vatikana Mihajlo Gavrilović, on, Radonić, je u ovoj radnji Gavrilovićeve dokumente prepričao i dao im svoju interpretaciju potkrijepljenu i proširenu literaturom, koja mu je bila dostupna. Ovakav rad, kakogod on bio obavljen, ne može se smatrati metodički ispravnim, jer naučnoj javnosti, kojoj nisu pristupačni piščevi izvori, nije moguća kontrola nad interpretiranjem izvora. Tko da zna, što je iz izvora pisac uvažio, a što nije, kojim je momentima dao da dođu do izražaja, a kojima nije! Stoga moramo požaliti, što unjesto Radonićeva prepričavanja izvora i izvođenja nismo radije dobili same izvorce. Ovo moramo požaliti to više, što se u ovoj radnji pokazalo, da je prof. Radonić svojom produktivnošću pošao na račun kvalitete; da je — prešavši na jedno za njega relativno novo područje — nedovoljno ušao u predmet i izdao djelo prije vremena. Njegova slika predmeta ispala je, pored svega naoko strogog pridržavanja izvora, ponešto iskrivljena, netočna i uneke aprioristična. Tome su, pored njegova tradicijom naslijeđenog stava prema ovom delikatnom predmetu, glavni uzroci, što je dopustio da mu predmet rasprave diktira pretežno Gavrilovićev materijal (a to je samo materijal jednog dijela Propagandina arhiva) i što se nije dovoljno služio literaturom, koja donosi suvremene rezultate nauke o njegovu predmetu zanimanja.

Ja ne ću prepričavati sadržaj Radonićeve studije, nego ću iznijeti svoje primjedbe na Radonićevo interpretiranje izvora i nadopuniti njegove nedostatke u literaturi. Predmeti naime njegove rasprave već su prilično dobro poznati: To su u I. dijelu: organizacija katoličke crkve poslije Tridentinuma i njene propagandne tendencije protiv luteranizma i pravoslavlja; akcije i diskusije oko izdavanja obrednih i drugih vjerskih knjiga za južne Slavene, posebno za glagoljaše; diskusije oko književnog jezika i pisma; pripreme oko izdavanja necrkvenih knjiga (osobito rječnika); u II. dijelu; djelovanje rimske kurije oko školovanja misionara, otvaranje i pokušaji otvaranja kolegija ili sjemeništa za južne Slavene bilo po Italiji bilo na domaćem tlu.

Mnogi Gavrilovićeви dokumenti bili su već dosad poznati, jer su bili tu ili tamo objelodanjeni. Ipak se prof. Radonić nije mnogo na njih osvrtao, što je bilo potrebno već zbog fiksiranja točnoga teksta. Tako on uz Gavrilovićeve ispise katkada citira i Fermendžinove »Listove o izdanju glagolskih crkvenih knjiga« (Starine 24), ali da se je bolje osvrtao na razlike u prepisivanju, ne bi se bilo dogodilo na pr. da se njemački grad Tübingen, koji — prema Fermendžinu — u pismu Frana Glavinica od 10. IV. 1626. glasi »Tobignex«, pretvori u »Trebinjex« (u Radonića str. 16. i 17.). Još je gore to, što se nije osvrnuo na neke objelodanjene izvore, kojih uopće nema u Gavrilovićevim ispisima iz Propagandina arhiva, tako da mu je slika zbivanja ostala nepotpuna. Takav mu je veći nedostatak na pr. nepoznavanje izvora o radu i pripremanju za štampanje glagoljskih knjiga s konca XVI. i početka XVII. stoljeća, od kojih su najvažniji oni, što ih je štampao St. Ivančić u Povjesnim crtama o samostanskom III redu po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice, Zadar 1910. Dopunu i kontrolu svoga materijala bio bi našao i u dokumentima, što ih je objelodanio J. Jurić u Croatia sacra IV (1934) pod naslovom: Pokušaj »Zbora za širenje vjere« g. 1627. da kod Južnih Slavena uvede zajedničko pismo. (Uostalom treba i inače požaliti, što je ovaj Jurićev materijal ostao kod nas gotovo neopažen.)

Pod ovakvim naslovom Radonićeve radnje s pravom bismo očekivali mnogo više. Ipak autor nije nigdje obrazložio, da će se njegova radnja baviti samo onim štamparijama i školama rimske kurije u Italiji, koje su u užoj vezi s južnim Slavenima; isto tako nije opravdao ni obrazložio ograničenje svoga zadatka na samo neke momente, samo neke izvore i samo neku literaturu o predmetu. Prof. Radonić nije naime ni pitanja štamparija (ili, točnije, izdanja) ni škola rimske kurije za južne Slavene rasvijetlio sa svih strana, on se je dao voditi od svojih, i to usko omeđenih izvora, koje je tek malo potkrijepio literaturom, što mu je kao slučajno bila pri ruci. Niže ću dati za to i konkretne primjere.

Ograničenost izvora (uglavnom na arhiv kongregacije Propagande) dovela je do toga, da je u Radonićevoj radnji više manje riječ samo o akcijama, što ih je poduzimala sama kongregacija Propagande, koja je osnovana istom g. 1622., dok o drugim akcijama rimske crkve ima malo ili ništa govora. Tako je autor na pr. šutke prešao preko sve one velike aktivnosti isusovačkog reda oko osnivanja kolegija u našim stranama (u Zagrebu, Varaždinu, Dubrovniku, na Rijeci), oko njihove izdavačke i druge djelatnosti; prešao je preko djelatnosti crkvenih sinoda i pojedinih biskupa oko otvaranja kleričkih škola ili priređivanja raznih vjerskih knjiga (na pr. kardinal Kolunić), preko izdavačke aktivnosti, pa i za južne Slavene, u Trnavi i t. d.

Na eventualnu primjedbu, da je autor postavio sebi za cilj govoriti o samim štamparijama, a ne o pojedinim izdavačkim akcijama, moram reći, da se u njegovoj interpretaciji izvora ponajviše i govori o pojedinim izdanjima i pripremama za njih u rimskoj Propagandi; a što se tiče štamparija, kod Radonića se uopće gotovo i ne govori o štamparijama, osim nešto o Propagandinoj štampariji. Bilo je vrlo potrebno, da se doista dade historijat rimskih privilegiranih štamparija, iz kojih je i nikla Propagandina poliglotska štamparija; da se objasni početak i sudbina na pr. ćirilskih slova, kojima je štampana Budinićeva Suma nauka krstjanskoga g. 1583., jer su ta slova dospjela u Propagandinu štampariju. Isto tako bilo je vrlo potrebno osvrnuti se na kataloge knjiga Propagandinih izdanja, koji su od vremena do vremena — počevši od g. 1639. — bili štampani, jer u njima ima niz izdanja za južne Slavene. U ovakvoj radnji kao što je Radonićeva s pravom bi čovjek očekivao, da će naći popis knjiga, što ih je Propaganda izdala za južne Slavene. Tako je isto bilo potrebno nešto kazati i o drugim štamparijama, u kojima su se, u okviru propagandne i vjerske djelatnosti rimske kurije, štampale knjige za južne Slavene.

U drugom dijelu monografije (o školama) Radonić ne spominje na pr. ugarsko-hrvatski kolegij u Bologni, ni kolegij zagrebačke biskupije u Beču. Ako se kaže, da oni ispadaju iz okvira škola rimske kurije, onda se to mora reći i za Budislavićev kolegij, o kojem Radonić opširnije govori. Isto tako, ako se govori o Zmajevićevu sjemeništu u Zadru, onda se moralo nešto reći i o glagoljaškom kolegiju u Priku. Nedostatak je cijeloga ovoga dijela Radonićeve studije i u tome, što je autor — ostajući samo kod svojih izvora — propustio da nam prikaže život u kolegijima u Loretu, Fermo i drugdje, predmete koji su se učili (o tom je malo rečeno), imena kandidata i njihovu kasniju sudbinu. Ni u ovom dijelu nije literatura dovoljno iskorištena. Tako na pr. nije upotrebljena monografija V. Bartoccettija: *Il collegio illirico di san Pietro e Paolo di Fermo (1663—1746)*, *Studia Picena XI (1935)*, iako je ona kod nas bila prikazana i u *Nastavnom vjesniku* g. 1940. i u *Bogoslovskoj smotri* g. 1940.

2. Prelazeći na pojedinačne primjedbe, evo najprije o aktivnostima oko izdavanja glagoljskih liturgijskih knjiga. U ovom dijelu ima dosta praznina. Radonić počinje svoje razlaganje o ovom problemu godinom 1620., t. j. kada stupna na pozornicu Frano Glavinčić. Dakle izostavio je sva ona traženja i akcije, koje su se načimale odmah poslije Tridentinuma oko revizije i štampanja liturgijskih knjiga za hrvatske glagoljaše. Kad već nije poznavao spomenute Ivančićeve knjige i druge manje priloge, da je barem upotrebio L. Jelića *Fontes historici liturgiae glagolitomanuae*, *Krk 1906.*

Iz razlaganja na str. 11., 69. i drugdje izlazi, kao da je rimskoj kuriji prilikom pripremanja liturgijskih i drugih knjiga za glagoljaše lebdio pred očima samo jedan cilj, t. j. predobivanje pravoslavaca za uniju. Istina je, da je postojala tendencija da se putem slavenske liturgije dođe do jedinstva, ali rimski su faktori već onoga časa bili na čistu o neuspjehu takvoga pothvata, kad su se odlučili da misal i brevijar štampaju glagoljicom, a ne ćirilicom, koja je jedina mogla biti pogodna za taj posao. Osim toga treba istaći, da je revizija i štampanje novih misala i brevijara bila u XVII. st. velika unutarnja potreba i samih glagoljaša i rimske crkve kao takve, i to stoga, što su poslije Tridentinuma ili poslije izdanja reformiranoga tipičnog izdanja rimsko-latinskih obrednih knjiga sve starije knjige, bilo latinske bilo glagoljske, postale zastarjele. K tomu crkva je sebi rezervirala pravo izdavanja

odnosno kontrole nad izdanjima novih obrednih knjiga, i izdavanje bilo je stvar interne ritualne discipline. Posebna je stvar, da li je tada netko drugi, osim Propagande, mogao da na sebe preuzme financijski riziko oko tog posla. Iz izvora je dovoljno poznato, koliko su hrvatski glagoljaši tražili od rimske kurije nove liturگیjske knjige, a ipak iz Radonićeva prepričavanja izvora (str. 10—12) izlazi, kao da je glavni inicijator toga pothvata bio sam car Ferdinand. Međutim i sam Radonić malo dalje veli, da je za stvar cara Ferdinanda zagrijao naš Glavinić preko gradučkog nuncija kardinala Borghese.

Nije jasno, što je Radonić htio rečenicom: »Tako je u štokavsko-srpskoj govornoj oblasti postala srpska recenzija ćirilicom, koja vlada u Bosni i Dalmaciji, dok su na severo-zapadu crkvenoobredne knjige na staroslovenskom, sa elementima tamošnjega narodnoga govora, pisane glagoljicom« (str. 10). Čini se, da on hoće da identificira štokavsku govornu oblast sa srpskom oblašću, dok bi se pod »tamošnjim narodnim govorom« imao razumjeti čakavski dijalekat ili hrvatski jezik. Slobodan sam upozoriti na raširenost čakavskoga dijalekta u srednjem vijeku daleko u Bosnu i u Slavoniju. Zatim vraćam pažnju, da je u t. zv. »štokavsko-srpskoj govornoj oblasti« vladala u srednjem vijeku također glagoljica, o čem svjedoče ne samo glagoljski spomenici kao što je Mihanovićev i Grškovićev odlomak apostola, nego i mnogi ćirilski kodeksi iz Bosne, koji su prepisani iz glagoljskih predložaka. K ovomu dodajem, da je bosansko-dalmatinski ambijent razvio drukčiji tip ćirilice (bosančicu), različit od srpsko-bugarske ćirilice.

Na str. 11. govori se, kako je kongregacija Propagande zapazila, da se slavenskim bogoslužjem »mogu pridobiti ne samo šizmatici u južnoslavenskim krajevima, nego suzbiti i veoma živ književni rad jugoslavenskih protestanata glagoljicom, ćirilicom i latinicom, u drugoj polovici XVI. veka«. To se ne može reći za protestante, jer je njihova književna djelatnost prestala preko 50 godina prije nego je počela djelovati kongregacija Propagande (t. j. 1622). Osim toga bogoslužnim knjigama ne suzbija se propagandna književnost.

Kako se Radonićeva interpretacija Gavrilovićevih ispisa može kontrolirati Ferdinandinim izdanjem dokumenata, mogao sam na više mjesta konstatirati netočno interpretiranje izvora. Tako nije ispravno, kad se »Illirica natione« (Starine XXIV, 12) prenosi sa »južnoslovenski narod« (str. 16); »lingua illirica« (Starine XXIV, 21) sa »srpski« (str. 84) i t. d. Kad Glavinić (Starine XXIV, 12) navodi krajeve, gdje se najpravičnije govori: »cioè Croatia, Dalmatia, Liburnia, Istria e Bosna«, Radonić jednostavno to mjesto prenosi sa »iz raznih južnoslovenskih krajeva« (str. 16). Iz istoga Glavinićeva pisma Radonić je krivo reproducirao na istoj strani ono mjesto, gdje se kaže, kako neka dobra književna djela »da Croati, Slavi, Istriani, Carni et Bezziachi sono tralasciate« zato što su »solo al parlar Dalmatino et Raguseo inclinate« i t. d. On kaže: »ne navodeći druge radove Hrvata, Istrana, Kranjaca i Bezjaka«. Glavinić (o. c. 15) piše: »stampa illirica e cirilla« i »lettere illiriche«, a Radonić prenosi samo: »ćirilicu« (str. 16), premda je i iz konteksta jasno, da se radi o oba pisma. Na istoj strani Glavinić kaže, da u Rimu nema »ne Croato ne Slavo, ne Liburno ne Istriano, nemo del'Imperio tutto alcuno professore d'eloquenza et carattere Illirico, eccetto Mngr. Tonco Dalmatino«, čak ga nema — nastavlja Glavinić — ni u ovom kraju (a on piše na Rijeci), »ov' è quasi centro di questa lingua, nella quale si celebra«. Radonić to jednostavno kaže ovako: »u Rimu sada za taj posao nema spremnog Jugoslovena« (str. 16).

Nije samo kraćenje nego i iskrivljenje još na pr. jedno mjesto iz istoga Glavinieva pisma. Glavinie (1. c.): »Lei sa, che subito finita la riforma sará necessario sospendere i libri vecchi, come quelli, i quali avanti l'Concilio sono stampati, a cio sia uniformità nella Chiesa, et anco le spese si rinfranchino«. Radonić (str. 16—17): »Glavinie dalje predlaže, da se po dovršenom poslu oko ispravke obustavi upotreba starih obrednih knjiga, kako bi se novo ispravljeno izdanje dobro prodalo«.

Neka zbrka je mastala kod Radonića i s Glavinievim pismom od 11. januara 1626. Na str. 11—12. prepričava ga kao pismo upućeno senjsko-modruškom biskupu Ivanu Agatiću, a na str. 14. opet ga prepričava kao pismo upućeno »prefektu Kongregacije«, ali ovoga puta bez navoda datuma. Međutim to je pismo štampano i u Starinama XXIV, str. 10—11, odakle se jasno vidi, da je bilo namijenjeno kongregaciji Propagande u Rim. Osim toga tu je Radonić, čini se, pobrkao dalmatinski Bribir s Bribirom u Hrv. Primorju, jer inače ne bi napisao, da je »velika nestašica crkvenih knjiga u Dalmaciji navela senjskog biskupa Ivana Agatića da negde 1622 sazove zbor senjsko-modruške biskupije u Bribiru« (str. 11). Isto tako nije točno reći za Glavinie, da je »provincijal franjevačkog reda u Bosni« (str. 12).

Pomutnje ima i na str. 14—15., kad je riječ o dva referata tajnika Propagande Ingolija. Budući da su ta dva referata štampana kod Fernendžina u Starinama (str. 8—9), možemo konstatirati, da su datirani godinom 1626. (jer u Radonića nema datuna), zatim da ovi referati ne sadržavaju Ingolijeve misli ni prijedloge, a ni Glavinieve, nego su u prvom prenijete doslovno opaske i savjeti Tomka Mrnavića, a u drugom izvaci iz pisma splitskog biskupa Sforze Ponzonija. Od Mrnaviećevih stavaka Radonić je reproducirao samo neke, a posljednji je i krivo shvaćen; nije Mrnavieć htio reći, »da bi se čitav posao (naime oko štampanja knjiga) mogao povestiti jednom od koadjutora šibeničkog ili hvarskog biskupa«, nego, da se trošak za štampanje može prebaciti na račun jednoga koadjutora, koji će se morati imenovati šibenskom i hvarskom biskupu (koji su već stari i nemoćni), jer se čitav trošak za štampanje može pokriti samo s trećinom prihoda jedne od tih biskupija.

U vezi s anketom od god. 1627. o pismu, kojim se imaju štampati liturgijske knjige, ninski biskup Blaž je tvrdio, da se glagoljica prostire po Istri, Koruškoj, Štajerskoj i Kranjskoj sve do Zagreba (Radonić str. 29), ali je važno bilo navesti, da u izvoru biskup velj o tim krajevima: »luoghi tutti da me visitati, quando ero al servizio della chiesa d'Aquileia« (Jurić, o. c. 166). Nato Radonić dodaje: »Njegovo mišljenje o rasprostiranju glagoljice u glavnom je tačno«, iako nije ni pokušao analizirati tvrdnju o raširenosti glagoljice u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj. Dalje predlaže isti biskup, da bi u budućee trebalo ordinandima narediti »che debbano imparare gli uni e gli altri caratteri«, a Radonić kaže samo: »da nauče ćirilicu«.

Mislím, da Radonić nije dobro interpretirao ni pisma zadarskog nadbiskupa Oktavijana Garzadora od 9. VI. i 14. VII. 1627. (str. 30). Nije Garzadoro za glagoljicu zbog auktoriteta sv. Jeronima, nego zbog straha, da se ćirilicom štampanim liturgijskim knjigama ne bi postigao željeni cilj, t. j. knjige ne bi prihvatili ni pravoslavci ni hrvatski glagoljaši, a franjevci, koji vrše pastorizaciju među balkanskim Slavenima (u Srbiji i Bugarskoj), tih knjiga ne trebaju, jer oni vrše službu na latinskom jeziku. Radonić tu veli, da Garzadoro nije bio dobro obaviješten o upotrebi ćirilice kod franjevaca. On naime nije razlikovao, da su franjevci doista upotrebljavali ćirilicu i u Bosni i u Bugarskoj, ali izvan crkve, kad su pisali narodnim jezikom, dok su u crkvi službu obavljali na latinskom jeziku. Garzadoro je

bio dobro obaviješten. U tom je smislu jasno bilo referirano u kongregaciji Propagande 1. XII. 1627. (ispor. Jurić, o. c. 173). Prema tome je promašeno sve ono Radonićevo dokazivanje vrlo poznate stvari, t. j. da su bosanski, dalmatinski i bugarski katolici upotrebljavali ćirilicu; samo Radonić ne će nigdje da kaže, da se tu radi o bosančici.

Prema Juriću (o. c.) trebat će ispraviti Radonićevu tvrdnju (str. 32), da su dva pisma Lučića i Albertijeva sina od g. 1627. bila upućena tajniku kongregacije Ingoliju; ona su bila upućena nadbiskupu Garzadoru. Prema Juriću trebat će popuniti i Radonićevo poglavlje o anketi od g. 1627., jer Jurić donosi još tri završna akta (str. 172—174).

Na str. 37. Radonić ponavlja tvrdnju, da je »kongregaciju za propagandu naročito bunio književni rad južnoslovenskih protestanata«, što smo malo prije stavili u sumnju. No ovdje Radonić veli i ovo o južnoslovenskim protestantima: »Spremajući za južne Slovence crkveno-obredne i bogoslužbene knjige, oni su za podlogu književnoga jezika uzeli živi narodni govor svoga kraja«. Nije nam poznato, da bi naši protestanti izdavali kakve »crkveno-obredne i bogoslužbene knjige« (jedino bi možda ovamo išao Crkveni ordinali od g. 1564). Nije uvjerljivo ni Radonićevo mišljenje, da je možda baš uslijed živog rada južnoslovenskih protestanata Tridentinum bio protiv uvođenja narodnog govora u bogoslužbene knjige, jer je praktično stav crkve bio i prije protiv narodnog jezika u liturgiji. Stvarno je zaključak Tridentinuma glasio: »Si quis dixerit... lingua tantum vulgari missam celebrari debere... anathema sit« (Sessio XXII, Canon IX).

Nije ispravan zaključak (str. 37), da se »u protestanata, pa možda i pravoslavnih mnogo čitala Postila štampana 1563, kada je iste godine i u istom mestu štampan ćirilicom i prvi i drugi deo Novoga Zaveta«. Prije svoga bio je to sve propagandni posao, koji su finansirali njemački feudali. Zatim štampanje je jedne i druge knjige bilo paralelno, a iz izvora saznajemo, da je g. 1564 od ćirilske Postile (koja je bila štampana u 500 primjeraka) još bilo na skladištu 360 komada; a i onih 140 komada bilo je što poklonjeno što istom poslano na raspačavanje u Ljubljanu i Bjelak (isp. Bučar-Fancev, Bibliografija hrv. protest. književnosti za reformacije. Starine 39, str. 99). A kako su se specijalno ćirilske knjige loše prodavale, vidi se u Bučara, Povijest hrv. protest. književnosti, Zagreb 1910, str. 162—170 i dr.

3. Listajući po izvorima Radonić je često naišao na dokumente o pojedinim knjigama ili akcijama za priređivanje knjiga u krilu rimske Propagande, kao što su katokizmi, ritual, evangelistar, Biblija i sl. Arhivski podaci ovakve vrsti više su puta također loše interpretirani, pa će se na neke netočnosti i praznine ovdje osvrnuti.

Na str. 36. Radonić nagada, po jednom arhivskom podatku, da je moralo postojati i ćirilsko izdanje Levakovićeve Nauka krstijanskog, premda je to dobro poznato izdanje od god. 1629., kojemu se u Vrelima i prinosima VIII. str. 19 može vidjeti i reprodukcija naslovne strane.

Govoreći na str. 37. o Ledesminu Nauku karstijanskom od god. 1583. ne navodi svoju studiju i izdanje te rijetke ćirilske knjige (Jakov Ledesma i njegov »Nauk karstijanski« (1583), Sarajevo 1938).

Na str. 34. govori se o sadržini jednoga pisma Oktavijana Garzadora sekretaru Kongregacije Ingoliju od 13. XII. 1626, koje ima važnih kulturnohistorijskih podataka, osobito o Budinićevoj književnoj aktivnosti. Nažalost Radonić ga netočno reproducira, a baš ga je i Jurić u spomenutoj radnji dao samo u kratkom izvodu (str. 114).

Svakako Radonić pogrešno uzima, da je onaj Kanizijev katekizam, koji je Budinić preveo u Rimu na poziv pape Grgura XIII., upravo »Kratka azbukvica i kratak krstijanski katoličanski nauk« od 1583, štampan latinicom i ćirilicom. Prije svega ta »Kratka azbukvica« je već duže vremena osumnjičena kao bibliografska patka (ispor. M. Murko, Die Bedeutung der Reformation i t. d. str. 38 i V. Štefanić u Vrela i prinosi VIII. str. 3). Zatim za takvu malu knjižicu ne bi trebao Budinić biti pozvan čak u Rim. Tu je stvarno govor o Budinićevu prijevodu velikoga Kanizijeva katekizma pod naslovom »Suma nauka kristjanskog«, koja je doista bila god. 1583 štampana latinicom i ćirilicom u papirskoj privilegiranoj štampariji Dominika Base. Dalje ustrajaje Radonić u istoj pogrešci i pravi još jednu, kad kaže: »Garzadoro dalje veli, da je Budinić prepisao skoro do kraja ovaj »Kratka krstijanski katoličanski nauk« i glagoljicom u nameri da ga štampa« i t. d., a Garzadoro da u dogovoru s Kongregacijom poduzima sve, da se pronađeni Budinićev rukopis dovrši i štampa (ispor. u Radonića str. 35—36). Zar bi trebalo toliko govora, da se radilo o maloj knjižici? Ne, tu je riječ o velikom katekizmu, t. zv. »Catechismus Romanus«, oficijelnom katekizmu Tridentskog koncila, štampanom prvi put na latinskom god. 1566. O ovom je katekizmu često riječ u izvorima XVII. stoljeća i u Radonića i u Jurića. Stoga otpada i Radonićevo mišljenje (str. 36), da je katekizam, što ga je Garzadoro poslao u Rim 1627 identičan s onim glagoljskim katekizmom, što ga je izdao Levaković u Rimu 1628. Budinićev prijevod Rimskoga katekizma nije nikada ugledao svijetlo, i nije ništa »čudnovato«, kako veli Radonić na str. 36, što »parochi illyrici« god. 1633 još uvijek traže katekizam, koji je stvarno bio namijenjen župnicima, i što Kongregacija još god. 1742 odlučuje da se izda »il catechismo romano« (Radonić str. 72). Prvi put je na hrvatskom štampan Rimski katekizam istom god. 1777 (vidi o svim tim pitanjima u Vrelima i prinosima VIII, str. 2—13).

Pogrešno je, što na str. 34 veli Radonić, kako je trogirski biskup god. 1625. tražio, da se preštampa »hrišćanska doktrina kardinala Belarmina koju je preveo Aleksandar Komulović 1582 ili 1580«. Tih godina nije još ni postojala Bellarminova doktrina, nego se radilo o Komulovićevu prijevodu maloga Bellarminova nauka, izašlom na hrvatskom prvi put god. 1605 i kasnije mnogo puta (ispor. o tom Vrela i prinosi VIII, gdje je izdan tekst i studija).

Partije o Bartolu Kašiću, prijevodu Sv. pisma, Evangelistara, Rituala i sl. donose i ponešto novog materijala u detaljima, koji osvjetljaju historiju naših književno-jezičnih pitanja u XVII. stoljeću. Propust je, što se nije osvrtao na Vaninove radove o tim pitanjima u Vrelima i prinosima (u više brojeva) i u Archivum Historicum S. I. V, 1937, nego je ostao kod stare literature (Grada II i Rad 220). Primjećujem, da se ne može reći, da je Kašić »došao na ideju da za književni jezik južnih Slovena treba uzeti bosansko-hercegovačko štokavsko narječje« (str. 41), jer je ta ideja kod čakavača sazrijevala već tokom XVI. st., a baš je čakavec Aleksandar Komulović, koji je obišao mnoge slavenske zemlje, jamačino bio u toj stvari prvi Kašićev učitelj (isp. Vrela i prinosi VIII, 10—11). Na str. 44. kaže Radonić, da je Kašićev predgovor u prijevodu Biblije »samo prevod latinskoga predgovora uz izdanje Vulgate od 1598« i da se time »i tumači Kašićevo slabo znanje štokavštine u to vreme«. Po tom bi se činilo, da je Kašić već god. 1598 prevodio Sv. pismo, a poznato je, da ga je počeo prevoditi baš god. 1622.

Kad je riječ o Mikalji (str. 84 i dr.), u Radonića ima više praznina, jer se nije koristio Vaninovom radnjom »Leksikograf Jakov Mikalja« u Vrelima i prinosima II

(1933). Tako njegovo mjesto rođenja nije Pescia u Toscani, nego u provinciji Campo Basso. Njegov rječnik »Blago jezika slovinskoga« nije izašao god. 1649, kako to stoji na naslovnom listu, nego god. 1651, kako stoji na kraju djela. Radonić ne spominje ni prijašnje M'kaljine poslove u službi Kongregacije za propagandu pa ni njegovu kompilaciju latinske gramatike E. Alvaresa od god. 1637. (isp. V. Štefanić, Prilog za sudbinu Alvaresove latinske gramatike među Hrvatima. Vrela i prinosi XI, 1940., str. 14--22).

Poglavljem IV., gdje se govori o djelatnostima u vezi s priređivanjem crkvenoliturgijskih knjiga u XVII.—XVIII. st., Radonić je prešao vremenski okvir svoje radnje. Tu je riječ o Rafaclu Levakoviću, Vinku Zmajeviću, Matiji Karamanu, Matiji Soviću, dakle o zasebnoj strani hrvatske kulturne historije, kada su se ovi rusofilski kulturni radnici borili za nesuvremenu i nepopularnu misao t. j. da književni jezik kod Hrvata treba da bude crkvenoslavenski ruske redakcije. Njihov su pandan na drugoj strani dubrovački latinisti. Ove dvije naše reakcionarne pojave padaju u doba, kada u cijeloj Evropi prevladava u književnosti narodni jezik, i one su još jedan aspekt naše kulturne pometnje i dekadanse uoči narodnog preporoda u XIX. st. Idući tragom svojih izvora Radonić je i ovdje iznio stvari, od kojih su neke bile nepoznate dosadašnjoj literaturi (na pr. vrlo zanimljive memorijale Matije Sovića i Karla Camuzzija, koparskog biskupa; samo što Radonić svaki put piše krivo »Kamuzijec«). Naravno, da ni ovdje slika nije potpuna. Autoru je kanda bilo najpreče pratiti izvore o pokušajima pokatoličenja pravoslavaca. Tako on ističe (str. 68), da je u prvoj polovici XVIII. st. pitanje novog izdanja glagoljskih obrednih knjiga bilo izazvano »žustrom akcijom Rimske kurije da se mnogobrojni pravoslavni Srbi... putem unije privedu u krilo katoličke crkve«. Samo, za ovu stvar bi trebalo boljih dokaza.

Na toj liniji nastala je kod Radonića pogreška o Karamanovoj apologiji. On naime na str. 73. govori o Karamanovu spisu o pravoslavnim Srbima u Dalmaciji od 10. IV. 1750. (i to po N. Milašu, Documenta 514--515). Međutim na str. 75 veli o Mati Soviću (i to po Ljubićevu »Dizionario biografico«), da je pomagao Karamanu »u redakciji opsežnog dela Apologija, koje je ostalo u rukopis«, i nastavlja: »Možda se tu misli na spis Karamana od 10. aprila 1750., kojim je uzео u obranu katolicizam od tobožnje agresije pravoslavlja«. Na tu je misao došao Radonić zbog toga, što nije znao za drugi Karamanov veliki spis, apologiju, pod naslovom: »Identità della lingua litterale slava« iz god. 1755., koji predstavlja stvarno apologiju Karamanova misala od god. 1741. i crkvenoslavenskog jezika uopće protiv napadaja Dubrovčanina Stjepana Rose u spisu »Annotazioni in ordine alla versione Slava del Missale Romano«, što ga je ovaj bio uputio Propagandi god. 1750. I baš je ova Karamanova apologija imala za posljedicu donošenje konstitucije pape Benedikta XIV. od 15. VIII. 1754., kojom se strogo nalaže upotreba crkvenoslavenskog jezika u crkvi, a zabacuje narodni jezik. I kad poslije (str. 82) Radonić navodi Camuzzijeve riječi o napadaju »nekog dubrovačkog sveštenika« na Karamanov misal od 1741., on ne kaže, da je riječ o napadaju Stj. Rose od god. 1750.

Isto tako iz Ljubićeva »Dizionarija« saznaje Radonić, da se u Ljubljani nalazi Sovićev prijevod gramatike Smotričkoga, a uopće ne spominje Milčetićev opis iste gramatike s podacima o Sovićevu radu u »Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji« (Starine XXXIII, str. 497—503) kao ni Sovićev instruktivan predgovor istoj gramatici, što ga je Milčetić štampao u Starinama XXXV, a bilo bi mu to vrlo dobro došlo i u

ovoj raspravi kao i u onoj o Jeronimu Pastriću. Sovićevu postumnu raspravu »Riflessioni sull' ignoranza della lingua slava letterale« (1787) Radonić samo spominje — i to opet po Ljubiću — ali joj ne daje sadržaja.

Na str. 51. bez sumnje krivo je interpretirana poruka kongregacije dubrovačkom svećenstvu god. 1635., »da kupi misal, štampan u Mlecima kod Marka Džinami glagoljskim slovima«, jer Ginami nije štampao misal (od god. 1631), nego ga samo raspačavao.

Treba ispraviti pogrešku, koja se na str. 81. potkrpala dva puta (a u raspravi »Jeronim Pastrić« str. 194. jedan put), t. j. da se glagoljski brevijar štampao god. 1638; treba da stoji 1648.

Pod »manual de Navara« (str. 33), što ga nuda mladi Alberti kongregaciji, treba najprije misliti na rašireno moralističko djelo »Manuale seu Enchiridion confessionariorum et poenitentium« Martina de Azpilcueta (1493—1586), poznatog pod imenom Doctor Navarrus, jer je to djelo bilo mnogo u rukama klera u XVII. st. i kod nas. A bila su tada popularna i djela franjevca Pacifika de Novara (1420—1482). Njegova »Summa Pacifica« bila je i kod nas poznata.

I još jednu opasku u vezi s izdavačkom djelatnošću Propagande. Radonić na više mjesta ističe brigu Propagande oko financijskog efekta njenih izdanja (na pr. na str. 17., 53. i dr.). Stoga napominjem, da on sam na str. 68. donosi poruku Propagandina sekretara Ingolija mletačkom knjižaru Marku Ginamiju iz god. 1648., neka misale i rituale prodaje »per il prezzo che costano alla detta S. Congregatione«. A već god. 1629. ista je kongregacija donijela odluku, da se njene knjige dijele badava (ispor. Fumagalli, Dictionaire géographique d'Italie, Florence 1905., str. 354). Da se ta odluka i vršila, imamo potvrde za naše krajeve u dokumentima (na pr. kod E. Fermežina, Acta Bulgariae 196, 213 dr.), a i na ćirilskom izdanju Levakovićeve »Nauka karstjanskoga« od god. 1629. stajalo je štampano: *ИЛАВЕРНАМ КРЕТЕ КРНУ* *УНН Т О ЧИНАМЕРНА КРКЕ ОАВА БОЛ О ТС О* jer se propagandni efekat postizavao dijeljenjem knjiga badava ili po cijeni koštanja, a ne neznatnim novčanim dobitkom.

4. A sada o Jeronimu Pastriću. O njem je Radonić napisao posebnu studiju u Glasu S. A. 190 (Beograd 1946), a govori o njem i u studiji o kojoj pišemo (str. 78). Za Pastrićevu biografiju ne donosi Radonić ništa novo, nego se uglavnom drži onoga, što je o njem napisao Ivan Črnčić u Radu 79 i Starinama 18. Tako mu je ostala nepoznata i Pastrićeva godina rođenja i smrti. Radonić je glavnu pažnju posvetio prikazu i analizi onih nekoliko Jeronimovih prigodnih i polemičnih historijskih rasprava (koje su nastale: prigodom spora oko svetojeronimskog kanonikata u Rimu, prigodom spora između Rimske kurije i Habsburgovaca o pravu imenovanja biskupa i t. d.). No osim ovih rasprava, koje imaju karakter memorijala, Radonić pripisuje Jeronimu Pastriću: opći autoritet u jezičnim pitanjima, dobro poznavanje staroslavenskog jezika i redigiranje glagoljskog brevijara, što ga je izdala Kongregacija propagande god. 1688. (Glas 190, str. 194—195 i Štamparije i škole str. 78).

Radonić je dakle pobrkao Jeronima Pastrića, kanonika Sv. Jeronima u Rimu i prigodnog historika falsifikatora, s Ivanom Pastrićem, doktorom filozofije i teologije, profesorom polemičke teologije u kolegiju Propagande, poznavaćem orijentalnih jezika i redaktorom ne samo glagoljskog brevijara od god. 1688., nego i misala od god. 1706. O ovom drugom Pastriću znamo i godinu rođenja i smrti, t. j. 1635—1708 (isp. S. Ljubić, Oгледало književne poviesti, knj. II, Rijeka 1869., str. 453. i M.

Deanović u Radu 248. str. 6 i 50) i da je pokopan u crkvi sv. Jeronima u Rimu, gdje mu je i nadgrobna ploča s istom godinom smrti (isp. *Starine XXXV*, str. 407). Osim toga za njega znamo, da je bio poznati filolog i orientalista, da je bio član akademije »degli Arcadi« (isp. Deanović l. c. prema Crescimbeniju), da se sa 52 godine života bacio na studij staroslavenskog jezika (što bi odgovaralo godini 1687) (isp. Sovičevo svjedočanstvo iz predgovora gramatike Smotrickoga, *Starine XXXV*, str. 420), da je redigirao glagoljski brevijar od god. 1688., da je iste godine napisao referat »De Missalis et Breviarii illyrici romani et similium divinorum officiorum origine, caractere« i t. d. (isp. V. Jagić, *Glagolitica II*, str. 3 u *Dankschriften 38*, god. 1890. i A. Cronia, *L'enigma del glagolismo in Dalmazia* u *Rivista Dalmatica VII*, 1924, str. 54—55), da je svoju bogatu biblioteku poklonio splitskom sjemeništu, da je baš o njemu kružio glas o velikoj učenosti i da je baš on nosio titulu abata (isp. Fl. Banfi, *L'istituzione della Biblioteca Pastrizia di Spalato* u *Archivio storico per la Dalmazia 28*, 1939—1940. str. 225 i dr.).

Prof. Radonić se začudo nigdje nije namjerio na ime Ivana Pastrića osim u jednom pismu historika Ivana Lučića od 24. juna 1677. u *Starinama XXXII*, 86. Stoga on bez promišljanja zaključuje na str. 84. svoje monografije o Jeronimu Pastriću: »Ovaj Pastrić nesumnjivo je naš Pastrić«. Pogriješio je — veli dalje Radonić — izdavač Lučićevih pisama Bare Poparić, koji je jamačno krivo pročitao ime Giovanni umjesto Girolamo. Da je to tako — veli dalje pisac — dokazuje to, što Lučić za toga Pastrića kaže, da je »lettore delle controversie nel Collegio de Propaganda«, a u jednom aktu iste kongregacije da se kaže za Jeronima, da je »lettore di polemica nel Collegio de Propaganda«. I tu citira Radonić Propagandin arhiv: »Congregazioni particolari vol. 106 fol. 1«. Međutim na str. 192—193 Radonić citira tu istu oznaku iz Propagandina arhiva, kad govori o jednom izvještaju odbora »super rebus clerici illirici« od 16. septembra 1792. U tom se izvještaju kaže, da je nestašica poznavaća staroslovenskog jezika i navela opata Pastrića, da se u 54. godini života baci na učenje staroslovenskog jezika: »Ciò che conosciuto dal fu abate Pastizio (!), lettore di polemica nel Collegio di Propaganda, benchè fosse di nazione Illirico, lo mosse a mettersi a studiare di proposito la lingua letterale in età di 54 anni«. To je dakle ono isto mjesto na koje se Radonić poziva na str. 84., da bi dokazao, da se stvarno radi samo o Jeronimu Pastriću. Ali ako je to jedini argumenat, na kojem Radonić osniva identitet Lučićeva Giovanni sa svojim Girolamo, onda njegov dokaz posve otpada, jer se na citiranom mjestu niti ne spominje Pastrićevo krsno ime; ondje se veli samo »abate Pastrizio«, a ta se titula u drugim dokumentima nalazi samo uz ime Ivana Pastrića (na pr. u pismima splitskog nadbiskupa Cosmija Pastrića god. 1705—1706 u *Archivio storico 38*) i samo se za njega u izvorima kaže, da je lektor polemičke teologije u Propagandinu kolegiju (isp. navedeni *Archivio*, zatim *Starine XXXV* i dr.).

Da se sigurnije utvrdi identitet naših Pastrića, navodim još neke okolnosti. Mate Sović, koji je kao i Ivam Pastrić bio također nastavnik Propagandina kolegija u Rimu, citira u predgovoru gramatike Smotrickoga riječi samoga Ivana iz jednoga njegova spisa, koji se nalazio u Propagandinoj biblioteci: »Characteres enim quos vocant S. Hieronymi, a teneris annis noveram, sed ad 52. annum fere obsoleta notitia cariem induxerat« (*Starine XXXV*, str. 420); a sam Sović kaže na istoj strani: »Dum secundo 1688. ipsum Breviarium iterato imprimeretur, unus fuit Pastritius quinquagenarius ab alphabeto exorsus, ut editioni curam daret, quemadmodum ipse-

met suis scriptis refert«. Ove su riječi tako nalik na one iz Radonićeva izvještaja od god. 1792., da je možda taj izvještaj pisao i sam Savić. Osim toga Savićeve ili točnije Pastrićeve riječi o 52 godine poklapaju se s podacima o njegovu rođenju god. 1655., jer bi god. 1687. Ivan Pastrić doista imao 52 godine. Naprotiv, kad bismo taj podatak primijenili na Jeronima, za kojega Radonić kaže, da se rodio »negde s krajem prve i na poč. druge desetine XVII veka« (str. 50) ili da je god. 1675. imao blizu 70 godina (str. 190), on bi god. 1687. (kad se spremalo štampanje glagoljskog brevijara) imao već oko 80 godina.

Konačno i u Camuzzijevu memorijalu od god. 1777., na koji se Radonić poziva kao na dokaz, da je Jeronimu bila povjerena redakcija brevijara od god. 1688. (str. 194), ne kaže se inač Jeronim nego samo »opat Pastrić«. Tako i na str. 195. Radonić veli o Jeronimu, da se ne zna godina njegove smrti, ali da Jeronim mora biti zakopan u crkvi sv. Jeronima, on zaključuje po jednoj vijesti iz god. 1739., u kojoj se kaže, da je dana dozvola, da se u istoj crkvi postavi mramorna ploča »alli tre illustri soggetti nazionali, Giovanni Luzio, abbate Gradi et abbate Pastrizio«. Dakle opet taj »abbate Pastrizio«, a to je Ivan, kako to stvarno i stoji na natpisu: »Joanni Abb. Pastritio Spalatensi in Collegio Urbano de Propaganda Fide theologiae polemicae lectori... Obiit XIII Kal. April. MDCCVIII« (isp. Starine XXXV, 407 i A. Ciccarelli. Opuscoli riguardanti, Dubrovnik 1811, str. 63).

Još jedan ispravak! Na već citiranu str. 84. Radonićeve studije o Jeronimu Pastriću dokazuje se, da spis o moćima sv. Feliksa pripada Jeronimu, a ne Ivanu Pastriću. Stvarno ne pripada ni jednomu ni drugomu, nego mu je pisac onaj »padre Lauria«, prvi kustos vatikanske biblioteke, kojega je Pastrić zamolio za mišljenje. U Lučićevu se pismu (Starine XXXII, 87) naime kaže: »Onde il padre, per mostrare di haver fatto qualche cosa, ha presentato un memoriale« i t. d. Autor je dakle »padre«, jer je — kako kaže Lučić — »dell'istesso ordine« kao i »padre provinciale Andreš de Minorie«, koji je iz Splita donio Lučiću pismo. Pastrić ni jedan ni drugi nije bio minorita, franjevac, dakle njemu ne pripada naziv »padre« nego Lauri, koji je bio i autor istoga spisa, kako se to iz konteksta razumije.

5. U drugom dijelu knjige, koji raspravlja o akcijama rimske kurije na polju školstva, dovoljno je istaknuta uloga, koju je crkva bila namijenila školama u svrhu afirmacije katolicizma i unije crkava, ali nije dovoljno prikazana sva ona ofanziva u njenim uspjesima i neuspjesima, što ju je zasnovala rimska crkva na tridentskom koncilu pomoću mreže kolegija i sjemeništa. Sjemeništa su se morala osnovati u svakoj biskupiji, i svaka biskupija u našim krajevima ima svoju povijest u pitanju otvaranja i neotvaranja svojega sjemeništa. Te povijesti kao i povijesti isusovačkih kolegija u hrvatskim krajevima Radonić se je jedva dodirnuo, premda ima o tome mnogo literature, koja je često razasuta po lokalnim izdanjima i listovima slabo dostupnim. Budući da su to pitanja, s kojima se bavila svaka biskupija na svoj način, o njima Radonić nije našao materijala u arhivu Propagande, ali o tome ima materijala u drugim arhivima rimske kurije, jer su se apostolski vizitatori na svojim pohodima živo zanimali za biskupska sjemeništa, a ima o tome materijala i u arhivima svake pojedine biskupije. Ipak nije se smjelo prijeći preko podataka u poznatijoj literaturi, kao što je na pr. Farlati u »Illiricum sacrum«. Š. Urlić u »Criticama iz dalmatinskoga školstva« (Zadar 1919) i t. d.

Iznijet će i ovdje nekoliko stvarnih pojedinačnih primjedaba. Govoreći o buli pape Urbana VIII., kojom se god. 1627. ponovno otvara kolegij u Loretu (str. 100)

Radonić ističe, kako papa favorizira dalmatinske gradove, jer je od 20 kandidatskih mjesta 12 rezervirano za dalmatinske gradove. Ali nije logično, što kaže, da se »ovo favoriziranje dalmatinskih gradova može tumačiti simpatijama Rimske kurije prema malom broju plemića u tim gradovima«. Naime redak dalje Radonić citira pismo splitskog vikara Centofiorinija, u kojem se veli, da u dalmatinskim gradovima jedino plemići govore talijanski, dok svi drugi govore »srpski« (tako je Radonić preveo riječ »schiavo«!); a baš u istoj Urbanovoj buli dolazi kao uvjet za primanje u loretski kolegij, da je kandidat od »slovenskih roditelja« (str. 101). U jednom pak izvještaju, što ga navodi Radonić na str. 95. izričito se kaže, »da među onih 12 pitomaca u liirskom kolegiju iz dalmatinskih gradova skoro nema ni jednog koji bi bio iz plemićke ili imućnije građanske porodice«. Tomu je bio razlog zabrana mletačkih vlasti, da njeni podanici uče u isusovačkim školama. Zbog toga nisu isusovci otvorili nijedan kolegij u mletačkoj Dalmaciji. Protuisusovački stav očitovao se u neku ruku i u osnivanju kolegija u Ferru. Već sam prije kazao, da je o njemu trebalo upotrebiti raduju V. Bartocettija. Iz nje se vidi, da je stvarno ovaj kolegij bio namijenjen našim krajevima pod Turcima i da ga je pohadalo najviše Albanaca, zatim pitomaca iz Srbije i Bara. Bartocetti je naime donio i popis svih kandidata ovoga kolegija, a posebno šesnaestorice, koji su kasnije postali biskupima po Balkanskom poluotoku.

O školovanju bugarskih katolika (str. 103) i bugarskom katolicizmu uopće (str. 131 i dr.) mogao je Radonić donijeti više podataka iz literature, posebno iz radova Ivana Duičeva (na pr. *Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII*, Roma 1937, i dr.). Inače autor govori o nekim bugarskim katolicima, osobito o P. B. Bakšiću upravo previše, t. j. što na predmet ne spada.

Od crkvenih škola u našim krajevima Radonić se još najviše zadržao na Dubrovniku citirajući i najviše literature (kao L. Vojnovića, Đ. Körblera, J. Tadića, D. Pavlovića i M. Rešetara), ali ipak je i tu ostalo praznino. Tako treba još dodati nešto o prijedlozima, da se u Dubrovniku osnuje kolegij za krajeve pod Turcima i o odbijanju republike iz obzira prema Turskoj. O prijedlogu M. Temparice od god. 1582. vidi u Jurića, *Croatia sacra* br. 8, str. 157, a o raspravama u Rimu godine 1585., da se u Dubrovniku otvori kolegij za Albance i Srbe vidi u *Archivio della R. Società Romana di storia patria* XIII, 161.

O splitskom sjemeništvu rečeno je premalo, i to opet samo po arhivskom materijalu, što ga je Radonić imao pred sobom. A zaslužilo je da se nešto kaže i o osnivaču Cosmiju pa i o Akademiji hrvatskog jezika, koja je ondje bila osnovana na samom početku XVIII. stoljeća.

6. I na kraju nešto općih primjedaba.

U Radonićevoj radnji može se više puta naći pozivanja na literaturu, koja ništa ne dokazuju o stvari, koja je predmet rasprave. Na primjer na str. 37—38 dolazi tvrdnja, kako se mnogo čitala protestantska ćirilska Postila, i autor se poziva na Šafarika (*Geschichte der südsl. Liter.*, III) i Bučara (Povijest hrv. protest. književnosti, str. 246). Međutim Bučar na citiranoj strani daje samo popis izdanja hrvatskih protestanata i ništa više; a kako su se malo prodavale ćirilske protestantske knjige, o tom smo već prije govorili. Na str. 45. Radonić priča o Kašićevu prijevodu Sv. pisma, kako su mu neki prigovarali, što nije pisan na crkvenoslavenskom, kako je dubrovački nadbiskup god. 1632. u Rimu u obranu Kašićevu izjavio, da je njegov jezik univerzalan i da se »tako govori na istoku, naročito u Turskoj, gdje ima takođe mnogo vernih katolika«. I sada Radonić kliče: »Nadbiskup je bio u pravu. Kašić je

Novi Zavet preveo na srpski, kojim se govorilo u Dubrovniku, kako se vidi iz jednoga dubrovačkoga oglasa: »si grida e proclama l' infrascritto tenore in lingua serviana per maggior intelligenza d'ognuno« (Radoslav M. Grujić, Apologija srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji, 195). Nakon ovoga citata Radonić nastavlja svoje pričanje o sudbini Kašićeva prijevoda.

Kako Radonić postupa s južnoslavenskim narodnim imenima, neka čitači sami sude po primjerima, što ću ih navesti. On redovito originalne izraze izvora kao »lingua illirica«, »lingua schiava«, »lingua dalmatica« i sl. prenosi sa »slovenski jezik« ili »srpski jezik«. Tako oto na str. 442. veli za Kašićev prijevod, da je preveden »na slovenski štokavsko-jekavskim narečjem«, a na str. 43 za isti prijevod kaže »srpski prevod: pa opet »slovenski«. Na str. 100. veli za narod u dalmatinskim gradovima, da je govorio »srpski«, premda u izvoru stoji »schiavor«. Na str. 137. tumači izraz »dalmaticae« iz naslova Vrančićeva rječnika sa »srpski«, premda je to baš čakavski. Za Vidalića se na str. 84. kaže, da je priredivao rječnik »latinsko-italijansko-srpski«, premda u izvoru (Stanine XXIV, 21) stoji: »splicatione della lingua latina... con la lingua illirica et italiana«.

Na više mjesta izbija u nauci napušteno naziranje: štokavski = srpski. Na pr. na str. 41.: »Kašić je osetio ne samo lepote štokavskoga govora, nego i njegovu snagu širenja na račun čakavskog i kajkavskog usled pomaranja etničkoga štokavskog (srpskog) elementa. Tako je o »štokavsko-srpskoj govornoj oblasti« govor na str. 10, a o »srpsko-štokavskom narečju« na str. 38. Pismo te oblasti je ćirilica, koja se često u izvorima naziva srpskim pismom. Radonić uvijek oitira izvore o »srpskom pismu«, samo treba imati na umu, da je naziv »srpsko pismo« za ćirilicu često bio analogan nazivu latinsko pismo za latinicu. Uostalom ima potvrde, da se ćirilica nazivala i hrvatskim pismom (u dodatku Poljičkog statuta, u Primoža Trubara, ispor. Murko, Die Bedeutung 14), a postojao je i izraz »ćirilski jezik« kao i glagolski jezik, o čemu ima također potvrde kod naših protestanata (ispor. Murko o. c.). Historijski nije ispravno prešutjeti razliku između srpsko-bugarske ćirilice i t. zv. bosanske ćirilice (bosančice), jer je ova historijski produkt jedne druge kulturno-historijske atmosfere.

Sve smo ove primjedbe donijeli s namjerom da upozorimo, kako Radonićevu knjigu treba s rezervom upotrebljavati, uza sav pozitivan materijal, što ga ona donosi. Srpska akademija bi dobro učinila, da materijal, na kojem je prof. Radonić izradio ovu raspravu, objelodani, a ono što je već po raznim publikacijama izdato moglo bi se izostaviti i uputiti na štampani izvor.

V. Stefanic

JORJO TADIĆ, DUBROVAČKI PORTRETI, BEOGRAD 1948

Izdanje Srpske književne zadruge, kolo XLIV, knj. 305

Profesor Jorjo Tadić zadužio je kao historik našu literaturnu historiju nizom otkrića iz Dubrovačkog arhiva, toga dragocjenog majdana svakovrsne historijske grade, koliko za poznavanje dubrovačke historije, toliko i za priloge historiji susjednih zemalja odnosno država, s kojima su Dubrovčani imali nekih veza.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IV

1951

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKA KNJIGA“ / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

I Z D A J E
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B